

Хальмг таньгъч гражданск дääнä джилмүдт

Советск йосн токтсн öдрäс авн Хальмг таньгъчин кöдл-мшчнр, хöбчнр, малчнр, мел нег кун мет босдж ик гидгär эн йос харсхд нöкд болсмн. Амән, агърусан, үр-садан хар-мнл уга, үнн селклärн зүткдж дөнъ-тусан күргсн болдг.

Мана Хальмг таньгъч 1918 джилäс авн гражданск дән чилтл, зогсл уга, бääсн чид-лärн нöкд-дөнъ хойран үзүл-смн. 1918 джилин намр, Аäдр-хнд болсн Хальмг таньгъчин күч-кöлсчнрин хург сән ду-рар Советск йос харсхин кер-гär, таньгъчас хойр насна кöвүд мөртä Улан Цергт авхмн гидж шиидлä.

Хургин шиидвр күцäхин кергт Аäдрхн балгьснд Хальмг таньгъчин дääнä комиссариат гаргьгдлä.

Хальмг таньгъчин болн нут-гудин дääнä комиссариат та-ньгъчин хургин шиидврär хойр насна кöвүд тавн нут-гас хурадж, цуглуудж, Улан Цергт авла. Тиигхд таньгъчин зäрм нутгудиг цагъачуд-хаз-гуд ордж ирäd эзлчксн цаг билä. Тер цагт мана орн-нутг,

нег үлү Хальмг таньгъч ик гидг түрү-зүдү, öлн-нүцкн бääсмн.

Болв, хальмг угатьнр Советск йоснд дурта болад, уха-седклän öгсн учрар, Улан Цергäс юм хармндг уга билä. Иим тавн нутгас Улан цергт хойр насна кöвүд авгдлä: Багъ-Цоохра, Хошуда, Харахуса, Ончха-Эрктнä, Яндгъа-Мацга, — эн тавн нутгас 1500 кү, 1500 мөр, 1500 эмäl күцäдж авад, мөртä хальмг нег полк гаргь-гдсмн. Полкиг „Хальмгин нег-дгч революционн мөртä полк“ гидж нерäдсмн. Дääнä сур-гъуль эрдмән сäänär дасдж усрад, ик күчтä кевär Советск йос харсдж дääллдänd олн саамд орлцдж полк йовб, мар-тгдшго сән нер авб.

Ик дән болад, цагъан улан хойр, хойр нур болад, хальмг газрт ик ноолдан болсмн. Тер ноолдан, халдана цагт банд чигн гарсмн, таньгъчин нут-гуд дääлäd, даджрад, мал-геринь тарагъад, бийстнь хор-лтан күргäd бääв. Теднд хар-слт кедж, банд бärхин, дар-хин кергär нутг болгънд це-

рг гаргьгдсмн. Хальмг таньгъ-чин кöдлмшчнр, угатьнр бий-снь сән дурар тер цергт мөр-тägъән ирдж орцхала. Эн ну-тг болгънар бääсн цергүд мө-ртä зун (конная сотня) гидж нерäдгдлä.

Тегäd äмтн нутгудар түрдж, зовдж бääсн цагт, мөртä церг ик гидг дөнъ-нöкд болдж, бан-дас олн-ämтс харсдж, хортинь дардж öгв. Нутгудин мөртä цергс дотрас Яндгъа-Мацга нут-гин церг икär нер гарв. Ик дääнд ол ладж орсмн. XI-ч äärmлä йовад, дән чилтл цагъа-чудиг дääлдж, дардж йовла.

1919 джилин намрар хаана генерал Деникин, хазгуд олар цуглуудж авад, Советск йос хамхлдж дөрäцүлхär йовсн цагт, Москвад оч, Хальмг та-ньгъчин кöдлмшчнр, угатьнр улсиг Улан Цергт авч хальм-гин нерн деерäс мөртä нег дивизий гаргьх төр таввдн. Тегäd хальмг улса мөртä нег дивизий гаргьдж белдх зöв аввдн.

Тер дарунь Шарту балгьснд хальмг дивизин штаб бүрдäг-дв. Тер штабд хальмг дивизиг толгъалуудж сургъуль-эрд-минь дасхтха гидж Кануков батлгдв.

Дивизий гаргьтха тисн зöв авчкн, бидн Хальмг таньгъчд

эн зәнъг тархавдн, таньгъчин кöвүд, залус икär байрлдж, хальмг дивиздän орцхатн гисн дуудвриг кесгнь чик седклärн дөнънцхäсмн.

Хальмгин 1-ч полк деер хальмгин мөртä 2-ч полк гидж нерäддж гаргьгдсмн. Мөртä негдгч полкин дääнä гарун ормиг күцäхär салу мөртä хальмг дивизион гидж токтаг-дсмн.

Тиигхд мөртä бүкл нег дивизий Хальмг таньгъчд кү-цäдж болхмн билä, болв цагин талдан керг харгъад, күцäдж болсмн биш. Негц-вär — цагъачуд-хазгуд ордж ирäd таньгъчин нутгудиг, хой-раснь бишнькинъ эзлчкв; хой-рдвар—олн хальмг улс, улан цергт хот-хол белдх кергт загьсна кöдлмшт тавгдв.

Мана Хальмг таньгъч манла цуснь негн Газад Монгъглин орн-нутгт, тендшин йос эклдж токтагдджах цагт, нöкд болдж дääнä сургъульта 120 кү илгä-смн. Тедн дунд ода бääсн от-ставкд бääх полковник Бим-баев Мацак йовла.

Хальмг таньгъчин дääнä ко-миссариат ут-туршдан 16 ми-ньгън кү Улан Цергт авла. Эн тоод, талдан областьсин комиссариатмуд цергт авсн хальмгуд ордж бääхш.

А. МАСЛОВ.